

Gömöri György

ADAM CZAHROWSKI KÉRVÉNYE ERNŐ FŐHERCEGHEZ 1590-BÓL

A bécsi Staatsarchivban kutatva, a *Polonica* jelzésű anyag 1590. I. (47) számú dobozában érdekes dokumentumokra bukkantam. Ezek közül a legfontosabb Adam Czahrowski eddig ismeretlen latin nyelvű kérvénye Ernő főherceghez; a kérvényhez két kísérőlevelet csatoltak, egy ugyancsak latin nyelvű tanúsítványt gersei Pethő István egri hadnagy és egy német nyelvű levelet Andreas Kiellmen kapitány tollából. Czahrowski kérvényének szövegét alább közöljük; annak megértéséhez azonban meg kell világítanunk ennek a Magyarországra szakadt lengyel katonaköltőnek a sorsát és munkásságát.

Adam Czahrowskiról, miután Tadeusz Mikulski még a háború előtt újra kiadta az évszázadok során feledésbe merült verseit, tud a magyar szakirodalom: foglalkozott vele Csorba, Waldapfel és Eckhardt is. A hányatott életű költőnek csupán egyetlen könyve jelent meg, két kiadásban, a *Treny i rzczy rozmaite*; ezt a versgyűjteményt akkor adta ki, amikor közel kilencéves bujdosásából 1597-ben visszatért Lengyelországba. Czahrowskinak azért kellett bujdosnia, mert a Báthori István halálát követő lengyel interregnum idején „rossz lóra tett”, a Habsburg trónkövetelő Miksa főherceg oldalán harcolt a byczynai csatában, ahol Zamojszki hadai legyőzték a Habsburg-pártiakat. A byczynai csata érdekessége, hogy mindkét oldalon harcoltak benne magyarok és mint azt az egykorú történész feljegyezte, Zamojszkinak értékes segítséget nyújtottak a Báthori Boldizsár és Bornemissza János vezette erdélyi segédcsapatok. De Czahrowskinak Byczyna után menekülnie kellett; talán pártfogója, Stanisław Stadnicki biztatására vette útját Magyarországnak, pontosabban Egernek. Élményeit később versekben örökölte meg, s innen tudjuk, hogy évekig harcolt magyar földön a török ellen – előbb az egriek oldalán, később Kanizsánál, majd a tizenöt éves háború ütközeteiben is résztvett, így jelen volt Esztergom ostrománál is.¹ Eger eleste után (1596) aztán Czahrowski hazafelé vette útját; úgy érezte, nincs már mit keresnie magyar földön, s időközben bűne, a „felségárulás” s régen elévült. Hazatérése után régi ellensége, a változatlanul hatalmas kancellár, Zamojszki kegyét kereste. Czahrowski igen sokfelé megfordult a végeken; a barangolásait leíró versek egyikében mondja: „Nincs magyar földön egyetlenegy vár sem / Ecseden kívül, hol ne jártam volna.”²

Adam Czahrowski nem jelentős költő – a Kochanowski utáni idők gyengébb versfaragói közé tartozik, sokat és elég gátlástalanul plagizál magától a költőfejedelemtől, Kochanowskitól. Bennünket főképp magyar kapcsolataí és élményei miatt érdekel; egy leveléből például tudjuk, hogy elég jól megtanult magyarul.³ Egy másik Zamojszkinak írt levelében pedig hivatkozik egy könyvecske kéziratára, amit „az erdélyi vajda önagságának” ajánlott, s ami minden valószínűség szerint magyarul írt mű volt, mert csak akkor akarja a kancellárnak elküldeni, ha annak „van jó tolmácsa a magyar nyelvből”.⁴ A Czahrowski-életmű további érdekessége, hogy a lengyel katonaköltőre hatott Balassi: a *Treny* egyik darabja Balassi „Katonaéneké”-nek az átköltése. Erről a versről, ami Czahrowski legsikerültebb művei közé számít, ma már a lengyelek is tudják, hogy Balassi hatásra íródott.⁵ A vers

¹ Tadeusz MIKULSKI: *Rzczy staropolskie*, Ossolineum, 1964. 137. és 140.

² *Treny i Rzczy rozmaite*. Kiadta T. MIKULSKI, Varsó, 1937. 83–84.

³ *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Bp. 1969. 212.

⁴ *Treny* . . . 135.

⁵ Lásd J. KRZYŻANOWSKI: *Historia literatury polskiej*, Warszawa, 1966. 227.

(„Duma żołnierska”) első verszaka a harmadik sortól kezdődően magyarra visszafordítva körülbelül így hangzik: „Mi lehet vajon szebb / A vitéz embernél? / Mi lehet a végeknél? / Holott – ha a hó elolvad – / Ifjú fűbe öltöztetett / Végtelen mezőket láthatsz?” Egerben, vagy másutt hallhatta énekelni Czahrowski a végbeliek „indulóját” – s bennmaradt a fülében. Ugyancsak Balassi hatására vall a „Valedicit Patriae” egyes fordulatait visszhangzó „Żaloba Egru” (Gyászének Egerért) című versének több sorha, ahol az egri vitézeket „magyar tükör”-nek, Egert pedig „a vitéz emberek bátor iskolájának” aposztrófálja.⁶ Még az sem lehetetlen, hogy a lengyel versitarag személyesen is megismerte Balassit, de ezt a feltevést egyelőre semmilyen adalék nem támogatja.

Adam Czahrowskinak Ernő főherceghez intézett kérvénye, amit az 1590 március–áprilisában kaphatott meg, megerősíti mindazt, amiről a *Treny i rzeczy rozmaite* szerzője később verseiben beszámol, de ugyanakkor pontosabb adatokat is nyújt a költő sorsának alakulásáról. Ezek szerint Czahrowski Buczyna után néhány hónappal már megjelent Egerben, ahol elszegődött gersei Pethő Istvánhoz hadnagynak „hat lóra”. Pethő 1590. február 12-én Szropkón kelt és Czahrowski beadványához csatolt leveléből tudjuk, hogy ez pontosan 1588. június 24-én történt. Ezek után tizenkét lovassal részt vett két kisebb ütközetben: előbb Szolnoknál, majd Szikszó alatt harcolt a törökkel; Szolnoknál több katonája elesett. A két összecsapás után Kassára ment, s ott lengyel barátjaival rendelkezett lengyelországi birtokai felől és nagyobb összegű kölcsönt vett föl, amit arra fordított, hogy saját költségén hetven lovat állítson ki. Ezt az összeget, 1200 tallért, amiről sajátkezű nyugtát adott Kiellmann kassai kapitánynak, szétosztotta szolgálai, pontosabban katonái között (*inter servitores meos*). Később olyan inségbe jutott, hogy el kellett zálogosítania összes értéktárgyait és foglyait, amelyeket pedig, mint Czahrowski mondja, „életem kockáztatásával szereztem”. Ezután írta kérvényét, amelynek beadására Bécsbe utazott, de – folytatódik Czahrowski panasza – a bécsi tartózkodás is sokba kerül, s így amiye még volt, azt is elzálogosította a zsidóknál. Kérvényében kétszáz tallért kér, hogy legalább ezeket a dolgait visszaválthassa. Ugyanakkor a kérvény szövege érthető módon meg van tűzdelve a lengyel menekült hűségnyilatkozataival, s annak bizonygatásával, hogy a kérelmező bármikor kész vérért ontani a Habsburgokért.

A kérvényhez csatolt levelek közül az első, Pethőé, igazolja, hogy Czahrowski valóban alatta szolgált Egerben, s hogy mint katona, megálta a helyét: „*in re militari se bene gessit*”. A második, német nyelven írott levél, amit Andreas Kiellman írt Ernő főherceg megkeresésére, alighanem csalódást okozott volna Czahrowskinak, ha ismeri annak tartalmát, hiszen kérvényében Kiellmanra úgy hivatkozik, mint aki a legilletékesebb arra, hogy róla erkölcsi bizonyítványt állítson ki! Kiellman először is közli, hogy írt Pethőnek (levél mellékelve) és Rákóczi Zsigmondnak, de az utóbbi még nem válaszolt, tehát csak Pethő információit tudja továbbítani. Ami Czahrowskit illeti, folytatja Kiellman, ő soha a lengyelt császári zsoldba föl nem vette. Annyit mindenesetre tud azért róla, hogy ez a Czahrowski Kassán és más városokban kóborog („vagirt sich”), egyik mulatságról a másikra jár, vagyonos nőszemélyre fáj a foga, szeretne jól megházasodni.

Kiellman szemmel láthatólag nem kedvelte Czahrowskit, könnyelmű, felelőtlen kalandornak tarthatta, de ezzel alighanem el is vágta annak a lehetőségét, hogy a szépen megfogalmazott kérvény elérje célját, s Ernő főherceg kegyeibe fogadja pénzsűkében levő lengyel hívét. Aki 1591-ben már Kanizsán tűnik fel, ott folytatja a végvári vitézek nehéz, kockázatos életét; ekkor már csalódott, fáradt, Dávid zsoldárait olvassa, s úgy tetszik, egyidőre lemondott a világi karrierről.⁷ Megházasodnia sem sikerült Magyarországon, s mikor végül visszatért hazájába, szegényen tért vissza; ahogy ő maga mondja: „én semmi egyebet bé nem hoztam Lengyelországban onnét jeleknél pogán kéz miatt az én testemen”.⁸ A fenti akták mindenesetre megkönnyítik annak a megértését, miért írt később Czahrowski olyan csalódottan magyarországi tartózkodásáról, miért bánta meg „eltékozolt” éveit. Hosszú búcsúversében („Ku ziemi wegierskiej mowa Adama Czahrowskiego”) arra hivatkozik, kilenc éve szolgálja „szegény vérével” a magyar földet, s ezért milyen jutalmat kapott? Nem is magát a magyar nemzetet, hanem annak előljáróit kárhoztatja; nem szívesen mond rosszat a magyarokról, de

⁶ Treny . . . 6.

⁷ MIKULSKI: *Rzeczy staropolskie*, 137.

⁸ Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből, 213.

„Erre csak uraidnak hálátlansága kényszerít / Akik hűséges szolgálataimat megvetik.”⁹ Ebből a félreérthetetlen célzásból kiviláglik, hogy Czahrowskit nem csupán az bánthatta, hogy a főkapitány nem fizeti rendesen a zsoldot, hanem még inkább az, hogy Magyarország urai, tehát a Habsburgok és az őket szolgáló főurak sem pénzügyi segítséggel, sem katonai ranggal nem méltányolták szolgálatait – jóllehet neki éppen egy Habsburg-párti kalandban való részvétele miatt kellett elszegődnie katonának a magyar végekre! Zamojszki alighanem tisztességesebben jutalmazta Czahrowski bűnbánatát, mint Ernő főherceg a lengyel menekült hűségét, akinek – mint azt magyar nyelvű leveléből tudjuk, még 1599-ben sem sikerült Kassán elzálogosított vagyon tárgyait kiváltania.¹⁰ S aki nemcsak a maga, de minden szegény, kóbor vitéz nevében fohászzkodott a Mindenhatóhoz legnépszerűbb versében: „Sovány katona arra kér Téged / Fizesd meg ínségét az égben.”¹¹

Adam Czahrowski kérvénye Ernő főherceghez

Serenissime Princeps,

Intellexi humilimi a magnifico Domino Proskowsky vestram Serenitatem certam factam haec ab aliquibus ita, ut ego in Agria et aliis confiniis Hungariae servitia mea non praestiti propriis sumptibus meis Sacrae Caes. Majestatis vel etiam vrae Sertis sed pro stipendiis Stephani Pethey supra 6 equos cui ego nunquam fui servitior obligatus non solum Stephano Pethey, sed nemini usque ad hoc tempus, sed inprimis post proeliis Byczinen: dum veni in Hungariam, ascendi ad dominum Pethey, cum quo simul ingredi Agriam sub sigillis suis cum duodecim equitibus, cum quibus primo eram in proeliis Solnocen: deinde post hac quarta die in proeliis Syxonien: ubi una mecum in primo exercitu inter milites cadebant servitores mei ex equis suis, hoc verum est, quod videntes domini Hungarii Dominus Sigismundus Ragoczi et dominus Georgius Perenii atque Stephanus Pethey magnam miseriam meam adiuvant quantum poterant equos servitoresque meos. Postea post proelia Syxonien discessi ex Agria, et veni Cassoviam ubi cum Polonis amicis meis feci tractationem de bonis meis in Polonia, dum ego ipse non poteram intrare in patriam meam, interea ulterius non habens a nemine ullum auxilium ita propriis sumptibus meis septuaginta equos cum servitoribus meis, quos gravibus expensis meis alebam supra quod est mihi testis tota Hungaria in superioribus partibus, et etiam Generalis Capitaneus magnificus dominus Kielman, per quem supplicabam vra Serti de aliquis stipendiis sperans aliquid auxilium a vra Serte, quoniam magnifico Domino Kielman omnia opera mea obscura non sunt, a quo Sertas vra semper certissimus fieri potest, quod semper cum servitoribus meis, quandocumque et ubi, cunque audivi de aliquibus hostibus, nunquam fui tardus vel negligens, et cum solo domino Kielman ita etiam et cum militibus obviam venire illis: postea dum intellexi a domino Kielman quod iam a Serte vra non poteram ullum auxilium habere neque sperare, in finem oneravi bonam famam atque concessantiam meam certis hominibus, qui mihi mutuo dederunt mille et ducentos taleros, quam summam pecuniae divisi inter servitores meos, dum iam debebam amittere illos, super quam summam recognitio manu mea subscripta est in manibus domini Kielmani, et dum etiam volui proficiscere ex Cassovia huc ad Sertem vram in tantum defectum veni, quod ibi Cassoviae impignoravi omnes meas mobiles et captivos meos, quos ego cum impedimenta vitae meae simul cum militibus duxi, et huc etiam gravissime veni sperans magnam gratitudinem atque gratiam invenire in conspectu Serts vrae, quoniam pro omnibus operibus meis quod nunquam gerebam, primo in Polonia semper contra oculos Sermi Regis Maximiliani usque ad finem, et deinde etiam in Hungaria de omnibus operibus meis non pudet, sed semper audeo inspicere in oculis omnibus et quae omnia feci, est mihi testis Deus omnipotens, cui non est obscurum cor meum non pro aliquis stipendiis, quam maius ex tota amore totius Domui Austriaco cupiens plus gratiam Sertis vris, quam aliqua stipendia quam gratiam semper volui atque ulteribus volo sanguine mea mihi devincire, et si adhuc aliquid in me deficit Sertibus vris ecco adhuc sum sanus et paratus, ubicunque et quandocumque vrae Sertes mihi dignerentur mandare

⁹ Treny... 73. A lengyel eredeti így hangzik: „Co czynię przymuszony niewdzięcznością twoich / Patronow, wzgardzicielow wiernych posług moich.” A „patronus” kitétel, amit a fenti szövegben „uraknak” fordítottam, nyilvánvalóvá teszi, hogy itt az ország „gazdájáról” van szó.

¹⁰ Tanulmányok... u. o.

¹¹ Poeci Renesansu. Szerk: Jadwiga SOKOŁOWSKA, Varsó, 1959. 244.

sum paratus semper cum quibuscunqvis inimicis Sertis vrae sine omnia de liberatione frontem meum opponere et sanguinem meam fundere. Tantum humilime rogo vram Serterem, ut me Sertas vrae meaque fidelia servitia ex benigna et innata clementia atque gratia sua non dimittat, quoniam dum sum extraneus et fidelis servitor Sertis vrae non possum ullibi inclinare caput meum tantum ad scabellum Sertis vrae quoniam et hic etiam Viennae manens iam prae aliquot menses omnes res meas quas hic mecum habebam Judaeis impignoravi non habens quo me alerim habens circa me tot equos servitoresque. Rogo itaque Serterem vram, ut dignetur mihi mandare ducentos florenos, quibus possim redimere res meas ab Judaeis, quam gratiam sum futurus gratis et paratis semper perservire servitiis meis, quoad vixero.

De rebus meis de quibus supplicabam vrae Serti, Sertas vrae semper certa fieri potest a Domino Kielmano, qui aliud Serti vrae non scribet, nisi quid ego do in scriptis ad manus Sertis vrae, quoniam verbis falsis, neque rebus incertis me alebam, neque me ulterius alere volo. Supplico itaque Serti vrae, pro ut mihi Sertas vrae primo promissus erat, ut me, meaque servitia S. C. Majestati et dignetur in meliori forma commendare, ut ne videar aliquam ingratitude fidelibus servitiis meis, quam gratiam Serti vrae sum futurus gratis et paratis semper servitiis meis, Sertibus vris sanguinem meam fundere imo vitam meam quoque deponere. Benignum atque clementissimum expectans responsum.

Adam Czahrowsky

Vásárhelyi Judit

MOLNÁR ALBERT ÉS JOHANN JOACHIM VON RUSDORF

Amikor 1624-ben Molnár Albert a pfalzi tanácsosok tudomására hozta, hogy a németországi hadi események miatt Bethlen Gábor hívására hazaköltözik, készségesen vállalkozott a két szövetséges: V. Frigyes és Bethlen Gábor közötti üzenetközvetítésre.¹ Útban hazafelé kitérővel Angliában is járt, és itt a pfalziak ottani követével, Johann Joachim von Rusdorffal is tárgyalt, amint az Dán Róbertnek és Gömöri Györgynek Angliában lelt adataiból kitűnik.² Rusdorf ekkoriban az egyik szorgalmazója volt a londoni udvarban annak, hogy I. Jakab és Bethlen Gábor szövetségesekként együttes erővel támadjanak a katolikusokra.³ Ennek érdekében bízott Molnárra egy Bethlen Gábornak szóló levelet, amelyben a tudákos szóhasználattal „Dácia király”-ának nevezett erdélyi fejedelmet Angliával való kapcsolatteremtésre hívta fel. A Bethlen Gábor diplomáciájával és hadviselésével foglalkozók előtt ez az írás régóta ismeretes.⁴ Rusdorfnak a levelei⁵ között fennmaradt azonban még az ezt az iratot kísérő, Molnár Albertnek szóló levél is, amely a Molnár-filológia számára szolgáltat érdekes adalékot.

A MTA Könyvtára Kézirattárának másolatgyűjteményében is megtalálható⁶ 1624. június 16-án kelt levél több utalást tartalmaz arra, hogy Rusdorf beavatta terveibe Molnárt is, és a levél átadásán kívül még szóbeli üzenetközvetítésre is megkérte. Rábízott ugyanakkor egy levelet Bethlen Istvánhoz is, akit Heidelbergben hallgatóként ismert meg. E levél szerint Rusdorf Bethlen Gábor politikájának folytatóját látta a fejedelem unokaöccsében.⁷

¹ Szenci Molnár Albert válogatott művei. Bp. 1976. 625.

² DÁN Róbert–GÖMÖRI György: Szenci Molnár Albert Angliában. ItK 1979. 278–280.

³ DEPNER, Maja: Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. Stuttgart 1938. 110.

⁴ NAGY László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp. 1969. 373–374.; elemzi a Rusdorf-levél Galantai Gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest 1866. 133–134. lapján közreadott részletét.

⁵ Rusdorf műveinek négykötetes gyűjteménye Kasselban, a Landesbibliothek und Murhardsche Bibliothek-ban Ernestus Oberheimerus másolatában (2^o Ms. iur. 47.) található.

⁶ Tört. Oklevéltan 2^o 37. V. kötet: Joachimi Rusdorfii nobilis Germani litterae de Republica ad diversos reges, principes, illustres viros, oratores, anno 1630. 105–111b.

⁷ E levélén kívül Rusdorf 1625. január 27-én írt meglehangú, baráti levelet Bethlen Istvánhoz, i. m. 98–102.

Rusdorf Molnár Alberthez írott levelét latinul majd magyar fordításban az alábbiakban közöljük:

Reverendo et Clarissimo Viro Alberto Molnaro Theologo Ungaro

Grünwitzum

Literas, quas tuo hortatu, Reverende et Eruditissime Vir, ad Serenissimum Gabrielem, Daciae Regem scripsi, hic inclusas tibi mitto, quas in Pannoniam reversus illi reddes ea, quae rei et loco conveniens est, observantia et meorum studiorum testificatione annexa, tum commendatione meae in ipsum fidei tum excusatione audacis scriptionis in conspectum tanti Herois ultra prorumpentis, prout in te recepisti et facturum esse mihi coram stipulatus es. Ne prolixus esse cogar, te maiorem in modum rogo, ut eorum, quae tecum de Republica saepius locutus sum et inculcavi, tuque in tuis adversariis seu pugillaribus in subsidium memoriae annotasti, memor esse velis, imprimis quae de foedere et necessitudine cum Sueco ineunda deque matrimonio cum Reginae Sueciae sorore quaerendo et contrahendo monui et suggesti. Quid enim et Daco et Sueco utilius, securius et honestius consuli et esse potest? Deinde operam da, ut si fieri ulla ratione possit, Serenissimus ille Princeps occasione captata scribat humanissimas ad Regem Angliae literas, eumque de amicitia et mutua benevolentia secum stabilienda compellat, simul etiam operam suam pro Reipublicae salute defendenda offerat, et consilium, quo res in Germania collapsas restitui posse censeat, in medium proponat. Crede mihi, hoc non solum gratissimum futurum est, sed etiam magnam Daco apud Anglos et alios, qui de ejus ingenio, moribus et consiliis non recte sentiunt, existimationem et laudem concitabit et afferet. Scio Principi suadere quod oporteat, multi laboris et non cujusvis hominis esse, sed viri undiquaque prudentissimi et sagacissimi, nec gratum consilium ab illo, qui sponte se ingerit, ad deliberationem non vocatus aut consultus: attamen nonnunquam accidit, ut suasus et consilia, quae ex trivio et e transverso, ut si dicam, veniunt, non minus salubria et bona sint, quam ea, quae in sinu Senatus et in medilullio Curiae hominum prudentissimorum formantur, excutiuntur et dictantur.

Πολλάκι καὶ κηρωρὸς ἄνθρωπος μάλ' ἀκρίβιον εἶπε.

Saepe etiam est olitor non importune locutus. – inquit vetus proverbium.

Non autem curiositas me, sed amor in Rempublicam ista suadere jubet, examinentur, librentur et probentur prius, antequam rejiciantur et explodantur. Quid dicatur, et an utile, decorum et honestum sit, spectandum et expendendum est; non ad os et speciem loquentis, non ad conditionem consilientis respiciendum.

Nullius sensum, si prodest temperis unquam (Dionij Cato⁸).

Haec pauca, Doctissime Vir, ad te scribere volui, ut tibi essent instar *μεμυσίου* illorum, quae inter nos collocuti sumus et convenimus. Caeterum tibi felix ac faustum iter precor, ut salvus ac incolumis tam immensa laboriosae et longinqua viae spatia emensus ad patriam tui desiderantem bonis avibus pervenias. Vale et me tui amantem ama!

Dabam Londini ex Museo XVI. Kall. July MDCXXIV.

A Tisztelendő és híres-neves Molnár Albert magyar teológus Úrnak Grünwitzbe⁹

Itt küldöm neked lezárva azt a levelet, amelyet biztatásodra – Tisztelendő és tudós férfiú – a nagyságos Gábornak, Dácia királyának írtam. Pannóniába visszatérve add át neki azzal a hódolattal, ami kijár az ügynek és a helynek, bizonyosságot téve egyfelől buzgalmamról, másfelől figyelmébe ajánlva belé vetett hitemet, valamint mentegetve írásom vakmerőségét, hogy oly nagy hős szeme elé merészkedett, úgy, amint vállaltad és ígérted. S hogy ne kelljen hosszadalmasnak lennem, nagyon kérek arra, ne felejtkezz el azokról a dolgokról, amikről veled a Respublicá-val kapcsolatban többször is szóltam és lelkedre kötöttem, s amiket te még Jegyzőkönyvedbe is felírtál emlékeztetőnek: elsősorban amire intettelek és amit ajánlottam a svédvel való szövetségkötésről, annak szükségességé-

⁸ Dionysii Catonis Disticha de moribus ad filium. Auctores classici Latini Vol. X. Stuttgartiae 1829. III. XI. 2.

⁹ Grünwitz = Greenwich?

ről, továbbá a svéd királynő nőtestvérével való házasságkérésről és -kötésről. Mi hasznosabbat, biztosabbat és becsületesebbet lehetne ugyanis tanácsolni a dáknak és a svédnek? Ezen kívül munkálkodj azon, hogy a Nagyságos Fejedelem ha valami módon lehetséges lenne, alkalomadtán baráti levelet írjon Anglia királyához, és a vele való barátságot és kölcsönös jóakarát megszilárdítására ösztönözze őt. Ajánlja fel egyidejűleg szolgálatát a Respublica megvédése érdekében, és tárja fel előtte tervét, amellyel úgy véli, hogy a Germániában összeomlott állapotokat helyre lehet állítani. Hidd el nekem, hogy ez nem lesz hiábavaló, hanem nagy tiszteletet és dicsőséget szerez és eredményez a Dáknak az angoloknál és másoknál, akik jelleméről, szokásairól és terveiről nem jó véleménnyel vannak. Tudom, hogy nagy fáradság és nem is akármilyen ember, hanem minden tekintetben igen bölcs és ravasz az, aki egy fejedelmet meggyőz arról, hogy mit tegyen; és nem kedvelik annak a tanácsát, aki önként lép fel, pedig nem hívták és nem is kérték javaslatát, mégis megesis néha, hogy azok a tervek és tanácsok, amelyek hogy úgy mondjam, mellékutakról jönnek, nem kevésbé üdvösek és jók, mint azok, amelyeket a Senatus és a legbölcsebb emberek Curiájának kebelében alakítanak ki, bocsátanak útjára és rendelnek el.

„Gyakran a kertész sem szól alkalmatlanul” – mondja a régi közmondás.

Nem a túlbuzgóság, hanem a Respublica iránti szeretet készítet arra, hogy ezeket ajánljam; vizsgálják meg, mérleget és ítélik meg, mielőtt elutasítanak és elvetnék őket. Meg kell ítélni és fontolóra kell venni, miről van szó, és vajon hasznos, dicső és becsületes-e; nem szabad tekintettel lenni sem a beszélő szájára és külsejére, sem a tanácsadó helyzetére.

„Soha senkinek a nézetét ne vedd meg, ha hasznos!” (Dionysius Cato)

Ennyit akartam írni neked, Tudós férfiú, hogy emlékeztető legyen számodra arról, amit egymás között megbeszéltünk és amiben megegyeztünk. Egyébként szerencsés és kedvező utat kívánok neked, hogy átjutva a fáradságos és hosszú út mérhetetlen szakaszán épen és egészségesen térj meg hazádba, amely már jó előjelekkel áhítozik utánad. Isten veled és szeresd azt, aki szeretettel van irántad!

Kelt Londonban, muzsai hajlékomból 1624. június 16.

Molnár nagy igyekezettel vállalta a közvetítő szerepét, s még útban hazafelé, 1624. június 29-én írt a Hágában tartózkodó Ludovicus Camerarius-hoz. Levelének utóiratát így zárta le: „Ha netán a fölötte nemes és szentül tisztelt Rusdorf úrnak írnál Angliába, odaadó szeretettel üdvözlöd nevemben, és jelentsd meg neki, hogy intéseire híven emlékezni fogok.”¹⁰

Molnár Albert evvel a Bethlen Gábornak hozott levéllel hozzájárult annak a folyamatnak az elindításához, amely 1626. november 30-án a westminsteri szerződéshez vezetett. Hazatérte és Kassán való letelepedése után természetesen már az ő közvetítése nélkül tartotta Rusdorf Bethlennel a kapcsolatot. Levelei között összesen hét Bethlen Gábornak szóló található,¹¹ s az 1625. október 26-i Rusdorf-levél az első, amely válaszlevélnek tűnik, és e szerint Bethlen levelét Károly, az új angol király is látta már.

Molnár Albert szerepe szempontjából érdekes, hogy Rusdorf 1626. december 3-án írott levelében arra ösztönözte Dácia fejedelmét, hogy küldje el Bethlen Pétert Angliába peregrinálni,¹² ill. hogy bizonyítsa valami módon a canterbury-i érsek előtt pápistaellenességét és az „orthodox” vallás iránti elkötelezettségét. Rusdorf ezt az érsek politikai befolyása miatt tartotta különösen jelentősnek. Ugyanígy nyilatkozott Strassburg Pál svéd követnek 1625. február 10-én írott levelében is,¹³ mondván, hogy az érsekkel való kapcsolatteremtésre okot nyújthat az az emberiség és kedvesség, amelyet „egy-két olyan »pannón« irányában tanúsított, akiket Rusdorf elvitt hozzá.” A George Abbot érseknek ajánlott Kálvin Institutio-példány szerint az egyik ilyen „pannón” Molnár Albert volt még 1624-ben.¹⁴

Molnár és Rusdorf kapcsolata Molnár hazatérése után sem szakadt meg. Miként Rusdorfnak 1626. június 16-án Londonban kelt leveléből kitűnik, Molnár kétszer írt hazatérése óta a pfalzi követnek. Az

¹⁰ Ld. az első jegyzetben közölt válogatást, 628.

¹¹ RUSDORF: i. m. 1–98. fol.

¹² Bethlen Péter leideni majd angol peregrinációjára 1628-ban került sor. – Ld. RUSDORF: i. m. 102b–104b.

¹³ RUSDORF: i. m. 111b–127b.

¹⁴ Ld. a 2. jegyzetet!

első levél elveszett, a második pedig az az 1626-ban, Bethlen és Brandenburgi Katalin házasságáról készített beszámoló lehetett, amelyre Molnár Ludovicus Camerariushoz 1626. március 15-én kelt levelében is utalt.¹⁵ Rusdorf válaszelevele annál is inkább érdekes, mivel írója részletes leírást adott a németországi háború okairól, állásáról, s klasszikus műveltségének megfelelően a peloponnésosi háborúhoz hasonlította azt:

Ad Eundem

Cassoviam

Quas ad me Cassovia dedisti, Reverende et Clarissime Vir, bene accipi; priorum tuarum, quas binas te scripsisse ais, unas duntaxat redditas habui, et quidem ante sesquiannum. Quamquam jam dudum intellexeram, Serenissimam Catharinam Brandeburgicam conjugem Principis Gabrielis in vestris oris felicibus advenisse auspiciis, pergratum tamen fuit illud ipsum ex tuis etiam literis intelligere; inprimis volupe fuit audire vos istic in illo remoto orbis tractu auspicatos esse nostrae orthodoxae religionis cultum in lingua Germanica. O quam bene, quam sancte fecistis! Nihil enim prius, nihil antiquius, nihil carius habere homines decet, quam pietatem veram, puram, simplicem ab omni sorde et luto opinionum et fictionum peregrinarum purgatam. Macti estote hac virtute, virtutum omnium principe et genitrice τὴν ἀγαθὴν γὰρ μερῖα ἐξελεξεσθε ἥτις οὐκ ἀφαρθεῖσεται ἀφ' ἡμῶν. (optimam enim partem elegistis, quae a vobis non auferetur)

ἡ γὰρ ἑναεβεια οὐ συνδνησκει βροτοῖς
χάν ζωσι κἀν θανωσω σὴκ ἀπόλλυται (Sophocl. Philoct.)
„Pietas enim simul moritur cum hominibus,
Et seu vivant seu moriantur, nunquam interit.”

Redeo ad tuas: miratus sum, et ut vere dicam, aegre tuli in illis mentionem nullam fieri meae sororis, Mariae Catharinae, quae in comitatu Serenissimae Daciae Principis isto venit, et gynaecei directrix et moderatrix est, nupta nobilissimo viro Ludingshausio Wolffio, ab illo tempore, quo in Daciam discessit, nihil literarum ab illa habui; ideo non sine causa sollicitus sum timens, nec aliquid humani contigerit. Serenissima Princeps Palatina vidua Electrix mihi scribit sibi nuntiatum esse illam iniqua valetudine conflictari καὶ δευως βασανίζεσθαι (graviter affici et discruciar). A febrim vix liberatam nimis cito, viribus nondum redintegratis et solidatis iter illud in Pannoniam subiisse, sed laboribus et molestiis profectionis imparem remorbuisse in peregrino, aeris et loci non assuetam. Quaeso, da mihi hanc operam, ut per te sciam, quomodo valeat. Angor enim animo, et inter spem ac metum fluctuo. Me libera ista sollicitudine festinis literis et celerrimo responso.

Quae de misera mea patria scribis, et de bello Germanico, talia sunt, ut e tripode Phoebi prolata esse videantur; si et me aliquid dicere et proferre in medium vis, non aliud in praesens occurrit, quam ut comparatione instituta paucis describam belli istius conditionem. Deinde formam ac statum rerum et consiliorum in Germania. Bellum, quod hodie tanto animorum contentione tantaque mole et vehementia in imperio Teutonico geritur, haud absurde mihi comparari et assimilari posse videtur cum illo, quod olim Athenienses et Peloponnenses invicem belligerarunt. Nam sicut primo bellum istud – memorante Thucydide¹⁶ – et temporis diuturnitate ingens fuit, et tantis cladibus Graeciam, quantae non unquam in pari temporis intervallo sunt visae, pervastavit, neque enim tot urbes captae unquam desolataeque sunt tum a barbaris, tum ipsorum invicem intestinis armis (sunt quaedam oppida, quae capta incolas mutaverunt), neque tot homines patria sedibusque pulsi, tot caedes tum in ipso bello, tum seditionibus commissae. Quae vero prius auditu tantum accepta, minus re ipsa confirmata erant; postea non absona fidei visa sunt. Uti terrae motus ingentes, qui majorem terrarum partem conquassarunt, solis defectiones crebriores quam unquam superiore tempore fuerant memoratae; siccitates alicubi immensae, indeque orta fames, et (quod non minimam perniciem rebus intulit, ex parte etiam perdidit) pestilens ille morbus. Haec omnia simul cum hoc bello inciderunt: cujus autores fuerunt

¹⁵ Ld. az első jegyzetben közzölt válogatást, 634.

¹⁶ Thucydides. Görögül és magyarul. Fordította: ZSOLDOS Benő. Bp. 1887. I. 23. 1–3.

Athenienses Peloponnensique rupto foedere, quod post Eubaeam expugnatam in triginta percusserant annos. Deinde sicut verissima causa belli, sed minime verbis agitata Athenienses fuerunt, qui Lacedaemonios potentiae viriumque suarum metu in arma egerunt.¹⁷ Quae autem in speciem palam ferebantur causa, ob quas raptis foederibus tum ad bellum hoc gerendum utrique impulsus verae non fuerunt. Pari igitur ratione hoc nostrum lacrymabile bellum tam diuturnitate quam pertinacia; tam universali emotione totius Europae, quam damnorum magnitudine in immensum excrescit, et a fine suo adhuc longe abest, duraturum usque dum omnia regna et imperia totius Europae concusserit et ambusserit. Germania nunquam in ullo bello, quo olim, vel etiam tempore Caroli V. flagravat, tantas tamque diuturnas clades sensit, nunquam tot regiones devictae et devastatae fuerunt, nunquam tot urbes et provinciae integrae expugnatae, eversae et vacuae factae. Aliae ferro et flamma depopolatae, aliae vel ejectis in exilium vel interfectis viribus et puriorum sacrorum cultoribus cesserunt novis usurpatoribus. Nunquam tot homines illustres, tot Principes et Proceres patria sedibusque pulsus, tot caedes, supplicia, exilia, mortes et morte intollerabiliores persecutiones, tot truculentae conscientiarum violationes, religionum abolitiones et profanationes. Numquam crebriora prodigia, nunquam inauspicaliores Planetarum conjunctiones aut cometarum novorumque siderum ominosiores apparitiones visae sunt. Nunquam venti vehementiores aut immoderatiores tempestates aut instabiliora et magis praepostera annorum tempora et vicissitudines, nunquam tam continui imbres, tot sterilitates et humiditates, ex quibus fames et varia ac inaudita morborum genera et pestilentia velut ex abyso profluxerunt, visa sunt. Deinde vera causa hujus belli minime celebratur memoria, nec vulgo cognita est, sed falsa et commentitia mentibus imperitiae multitudinis imprimitur et promiscue ac communiter ab omnibus decantatur et creditur. Nam motus in regno Bohemo exortus et ex iis secuta mala Calvinistis, ut vulgo eos per convitium agnominant, imputanda esse dicunt. Hos enim autores et concitatores belli existisse, hos rebellionem in Bohemia concitasse, contra legitimum suum Principem arma arripuisse, Regem Ferdinandum abdicasse, diadema regium ei abstulisse, Fridericum deinde Palatinum et socios coeptam rebellionem pertinacissime defendisse et fovisse, aliena sceptrum vi rapuisse, et per nefas usurpasse: hanc esse causam et occasionem tam asperam et inter necini belli plenam buccis, apertisque tibiis, tam scriptis quam concionibus in omnibus locis et compitis decantant. Cum tamen si veritas enucleanda et expromenda est, intolleranda et magis et magis prorumpens Austria, eorum et Pontificiorum insolentia et contra leges atque constitutiones imperii affectata et in fraudem Ordinum Principumque Protestantium usurpata dominatio, libertates Teutonicae ab antiquo possessae et sanguine partae labefactio et innocentium contra fas et jus oppressorum gemitus et querimoniae, necessitatem arma arripiendi tam Bohemis primo, quam postea Germanis et sociis, in bellum Bohemicum inevitabile fati turbine abreptis et involutis imposuerunt. Initium belli dici quidem possunt Bohemi, sed non causa: primo verberarunt, sed non primi offenderunt et provocarunt. Inter causas et principia ac praetextus diligenter distinguendum esse — monet Polybius. Vera ergo et certissima causa belli in Germania Pontificii sunt et Austriaci: hi enim sprete et violata saepenumero pacificatione et foedere Passaviensi et constitutione pacis publicae et religionis flocci pensa, nihil omissas unquam, quo crescentem et suspectam Protestantium felicitatem et incrementum supprimerent et coercerent, libertatemque qua Principes florebant ad invidiam caeterorum, convellerent et fastigium Caesareum imperiumque in omnes sibi acquirerent, Protestantibus, quos vulgo Calvinianos nominant, imposuerunt necessitudinem resistendi et arma in sui praesidium arripiendi.

Quod nunc formam et statum praesentem rerum in Germania attinet, sicut ille in partes et studia scissus, ita etiam confusus est, et varie considerandus venit. Ex una parte Pontificii sunt iique potentissimi, si consilia, societates ac concordiam animorumque consensionem, quae inter ipsos est, spectas; ex altera Lutherani hebetiori ingenio et stupidiori corde proditi, qui robur, quo pollent, non magis quam taurus agnoscere possunt; ultimi et omnium debillissimi Calviniani, sed mentis acumine et prudentia ac constantia animi supra vires caeteris praestantiores. At hi ab utrisque tam a Pontificiis quam Lutheranis oppressi et debellati in considerationem non amplius veniunt, sed pro derelictis ac compositis habentur. Lutherani vero sibi ipsi nocuerunt et exilium accelerarunt, bello ad excidendos et perdelendos Calvinistas, quorum societate in omni discrimine uti, frui potuissent, atque eo melius ac potentius se defendere, quique instar muniminis loricae ipsis erant, auxilia, consilia, vires ac pecunias contulerunt. Pontificii enim imperium non minus in Lutheranos quam in Calvinianos expetunt, et

¹⁷ Thukydidis: I. 23. 4-6.

utrosque in ordinem redactos volunt; hoc non aliter obtineri posse judicarunt, quam ad Lutheranos primum a Calvinianis abducerent et sibi conjungerent. Constat enim tantas in unum collatas vires a Pontificis expugnari non posse, nec Pontificios istis perditis et excisis invalidos futuros ad Lutheranos perdomandos. Possent quidem adhuc Lutherani sociisque cum reliquiis Calvinianorum omnes Pontificios sustinere: sed bellum gerere, ut haec verbis Periclis de statu Peloponnesiorum,¹⁸ cui Germanicus assimilis est, loquentis dicam, adversus non aequalem apparatus nequeunt. Non enim unum aliquot habent publicum consilium, ex quo aliquid celeriter conficiant. Sed ut omnium est aequale suffragium: ita quia non sunt ex eadem gente, suum quisque commodum quaerunt, unde nihil in medium consulitur: aliusquam acerrime poenas in aliquem expeti vult, alius, ut quam minime res suae periculis exponantur, curat, ac cum tandem aegre conveniunt, brevi temporis momento de Republica deliberant, majore parte privata agunt, cum nullus speret, sua unius negligentia Rem publicam damno affici, sed aliis quoque aliquid pro se curae fore arbitratur, ita sub hujusmodi singulorum opinione non animadvertunt, summam Reipublicae perire. Ante omnia pecuniarum inopia, consilia ipsorum conatusque tardabit, belli autem occasiones nihil minus quam moras dilationesque exspectant.

Ne me diffundam latius, et epistolae modum excedam, cogor abrumpere, quamvis libenter indulgerem calamo et ingenio meo licentiam evagandi et nostras res praesentes cum superioris aevi gestis comparandi.

Tu, Vir Reverende, quam optime vale et salve!

Dabam Londini XVI. Kall. Julij MDCXXVI.

Ugyanőhozzá, Kassára

Rendben megkaptam leveledet, amelyet Kassáról küldtél nekem, Tisztelendő és híres-neves férfiu. A korábbiak közül, mivelhogy azt mondod, kettőt is írtál, csak egyetlen egyet adtak át, mégpedig másfél évvel ezelőtt. Jóllehet már régóta tudtam arról, hogy a nagyságos Brandenburgi Katalin, Gábor fejedelem felesége szerencsés előjelekkel megérkezett országotokba, mégis igen jóleső volt a te leveledből is értesülni erről. Elsősorban pedig gyönyörűség volt hallani azt, hogy ott, a világnak azon a távoli vidékén az istentiszteletet igaz vallásunk szerint németül ünnepeltétek. Óh, milyen helyesen, milyen szentül cselekedtetek! Úgy illik ugyanis, hogy az embernek ne legyen semmi előbbreváló, szentebb és kedvesebb, mint az igazi, tiszta, egyszerű, az idegen nézetek és ámitások minden szennytől és piszkától megtisztított kegyesség. Köszöntelek benneteket ezért az erényért, amely minden erények fejedelme és szülőanya (a legjobb részt választjátok ugyanis, amit nem ragadnak el tőletek):

„A síron túl kísér az istenfélelem;

Ha élsz, ha holt vagy, megmarad, nem púsztul el.”¹⁹

Visszatérek leveledre: csodálkozom, s hogy őszintén megmondjam, rosszul is esett, hogy abban semmi említés nem történt testvéremről, Mária Katalinról, aki Dácia nagyságos fejedelemasszonya kíséretében oda utazott, és a fejedelemasszony palotájának irányítója és vezetője lett, miután férjhez ment Ludingshauen Wolffhoz. Attól az időtől fogva, hogy elutazott Dáciába, semmiféle levelem nincsen tőle, ezért nem ok nélkül aggódom, s félek, hogy valami baj történt vele. A nagyságos özvegy pfalzi választófejedelem-asszony azt írta nekem, hogy hírül vitték neki, hogy ő rossz egészséggel küszködik, súlyos beteg és gyötrődik. Alig szabadulva meg a láztól, nagyon gyorsan vállalkozott ugyanis arra a pannóniai útra, amikor még nem nyerte vissza régi erejét, s az utazás fáradalmaitól és terhétől idegenben újra megbetegedett, mivel nem szokott hozzá a helyhez és a levegőhöz. Kérlek, tedd meg nekem, hogy megtudjam, hogy van, mert gondban vagyok és remény és félelem között hányódom. Szabadíts meg gyors leveleddel és sebes válaszoddal ettől az aggodalomtól!

Mindaz, amit szerencsétlen hazámról és a német háborúról írsz, olyannak tűnik, mintha Phoebus tripusáról hangzott volna el; ha azt akarod, hogy én is mondjak és előadjak valamit, nem jut más pillanatnyilag eszembe, minthogy egy összehasonlítást téve írjam le röviden ennek a háborúnak az állását. Majd pedig a dolgok és tervek alakulását Germániában. Nem tűnik számomra képtelennek, hogy ez a háború, amely a teuton birodalomban oly nagy szenvedéllyel, erővel és heveséggel folyik

¹⁸ Thukydides: I. 141. 6–7, 142. 1.

¹⁹ SOPHOCLES: Philoctetés 1443–1444. JÁNOSY István fordításában. Sophoclés összes drámái. Bp. 1950. 132.

jelenleg, azzal hasonlítható össze és ahhoz mérhető, amelyet az athéniak és a peloponnésosziak egykor egymás ellen viseltek. Mert ahogyan először is az a háború – Thukydides elbeszélése szerint – mérhetetlen volt, mert oly sok ideig tartott, annyi csapással dúlta fel Görögországot, amennyi annyi idő alatt soha nem tapasztaltak; és soha annyi várost nem vettek be és tettek lakatlanná a barbárok illetve sajátmaguk honi fegyverei (voltak olyan városok is, amelyek megszállása után kicserélődött a lakosság); sosem kergették el annyi embert hazájából és lakóhelyéből; sosem ontottak annyi vért, mint akkor, abban a háborúban, abban a felfordulásban. S amikről korábban csak hallomásból értesültünk és kevésbé voltak tényekkel igazolva, mindazok ezután már hitelesnek tűnnek: miként a hatalmas földrendések, amelyek a föld nagy részét megrázzák; a minden eddiginél sűrűbb napfogyatkozások, a mérhetetlen szárazság mindenféle és az emiatt keletkezett éhezés és (ami nem a legkisebb veszedelmet okozta az ügyeknek, hanem részben még meg is semmisítette) a ragályos betegség.

Mindez egyszerre következett be azzal a háborúval, amelynek szerzői az athéniak és a peloponnésosziak voltak, mivel megsértették azt a szerződést, amit Euboiá ostroma után harminc évre kötöttek. A háború valóságos oka továbbá – amiről a legkevésbé sem beszéltek, az athéniak voltak, akik a lakodaimoniakat hatalmuktól és erejüktől való félelmükben háborúba kergették. Azok az okok pedig nem voltak igazak, amelyeket nyíltan színleg hangoztattak, és ami miatt megszögvén a szövetséget akkor mindketten hadviselésbe kezdtek.

Hát ez a mi siralmas háborunk is mind hosszúságával, mind macacosságával, mind pedig egész Európa általános megrendülésével és a veszélyek nagyságával hasonló módon nőtt mérhetetlenné, és még messze van a végétől, és egészen addig fog tartani, amíg Európa összes országát és birodalmát meg nem rendíti és fel nem emészt. Germánia soha sem érzett akkora és olyan hosszantartó csapásokat egyetlen háborúban sem, amelytől egykor vagy akár még V. Károly idején is lángolt; sosem volt legyőzve és feldúlva oly sok vidéke; soha nem volt ostrom alá véve, felforgatva és kiüresítve oly sok városa és egész tartománya. Némelyiket tüzzel és vassal néptelenítették el, mások pedig az új bitorlókéi lettek, mivel vagy száműzetésbe kergették vagy megölték polgárait, a tiszta szentségek tisztelőit. Sosem volt annyi hazájából és lakhelyéről elűzött híres ember, fejedelem és előkelő, sosem volt olyan sok vérontás, kinszenvedés, száműzetés, halál és a halálnál túrhetlenebb üldözés; sosem sértettek meg durvábban annyi meggyőződést; sosem törölték el és szentségtelenítették meg annyira a vallást. Soha nem tűntek fel sűrűbben csodajelek, sosem voltak a planétáknak kedvezőtlenebb együttállásai vagy üstökösöknek és új csillagoknak vészesebb megjelenései. Soha hevesebb szelek vagy fékezhetlenebb viharok vagy változékonyabb és visszasábó évszakok és ingadozások; soha annyi tartós eső, annyi meddőség és nedvesség nem következett be, és mindezekből mint egy mélységből kiözlött az éhezés és az eddig még sosem ismert annyiféle ragályos betegség. Emellett e háború valódi okáról egyáltalán nem emlékeznek meg, az általában nem ismeretes, hanem hamisan és hazugul véssződik bele a tudatlan tömeg elméjébe és mindenki egyaránt ezt szajkózza és hiszi. Mert azt mondják, hogy a Csehországban keletkezett forrongást és az ebből következő veszedelmeket a „kálvinisták” bűnének kell tulajdonítani, ahogyan általában gúnyolják őket. Hogy ők e háború szerzői és lázítói, ők szították a felkelést Csehországban, ők ragadtak fegyvert törvényes fejedelmük ellen. Megtagadták királyukat, Ferdinándot; elvették tőle a királyi diadémot; ezt követően pedig pfalzi Frigvest és a lázadást kezdeményező társait macacsul védelmezték és pártolták; erővel idegen királyi pálcákat ragadtak el és jogtalanul bitorolták: tele szájjal és nagy harsonázással írásban és szóban minden helyen és a keresztutakon ismétlik unos-untig, hogy ez az oka és eredete ennek a kegyetlen és gyilkos háborúnak. Ámbár ha csak a valóságot kell kifejezni és előadni: akkor az osztrákok és pápisták túrhetetlen és egyre jobban előtörő féktelensége, a birodalom törvényei és intézkedései ellenére megszerzett, a Rende és a protestáns fejedelmek kárára bitorolt kényuralma, az ősi idők óta fogva meglevő és vérrel szerzett teuton szabadság megbénítása és a törvény és jog ellenére elnyomott ártatlan emberek sóhaja és panasa kényszerítette a fegyverfogásra először a cseheket, majd később a germánokat és szövetségeseiket, akiket a végzet kikerülhetetlen forgószele a cseh háborúba ragadott és sodort.

A háború kezdetének lehet mondani a cseheket, de nem az okának – ők ütöttek először, de nem ők vétettek és provokáltak elsőnek!

Az okokat, a kezdetet és az ürügyeket gondosan el kell különíteni egymástól – int Polybios. A háború valódi és bizonyos okai tehát a pápisták és az osztrákok: ők ugyanis azért, hogy megvetették és sokszor megsértették a békeszerződést és a passauai egyezséget,²⁰ semmibe vették az általános

²⁰ A passauai egyezséget 1552-ben kötötte a császár és a német fejedelmek.

békére és vallásra vonatkozó rendeletet, soha semmit nem mulasztottak el, hogy el ne nyomják és meg ne fékezzék a protestánsok növekvő és gyanús sikereit és meg ne nyírálják azt a szabadságot, amelytől virultak a fejedelmek a többiek irigységére, és maguknak szerezzék meg a császári méltóságot és a birodalmat mindenkivel szemben – mindezekkel tehát ők maguk kényszerítették rá a protestánsokra, akiket közönségesen kálvinistáknak neveznek, hogy ellenálljanak és önmaguk védelmére fegyvert fogjanak.

Ami mármost az ügyek alakulását és jelenlegi állapotát illeti Germániában: minthogy részekre és pártokra szakadt, ennek megfelelően állapota zavaros és több szempontból is fontolóra kell venni. Az egyik oldalon vannak a pápisták és ők a leghatalmasabbak terveiket, társulásukat, egyetértésüket és a köztük lévő lelki rokonságot tekintve; a másik oldalon a tompábellmőjű és okatlanabb-szívű lutheránusok, akik azt az erőt, amelynek birtokában vannak, nem képesek jobban felismerni, mint egy bika. A legutolsók pedig és mindenek közül a leggyöngébbek a kálvinisták, elméjük élességével, bölcsességükkel és lelkük állhatatosságával azonban felette állnak a többiek erejének. Mégis mindkettőtől: mind a pápistáktól mind pedig a lutheránusoktól visszaszorítva és legyőzve többé már nem jönnek számításba, hanem mellőzötteknek és múlandóknak tartják őket. A lutheránusok mindenesetre önmaguknak ártottak és meggyorsították száműzetésüket, mivel segítséget, tanácsokat, erőt és pénzt adtak a kálvinisták kiirtására és megsemmisítésére – pedig azoknak a szövetségét minden veszélyben kihasználhatták és élvezhették volna, és így annál jobban és erősebben védekezhettek volna, mivel azok voltak az ő védőpajzsuk. A pápisták ugyanis mind a lutheránusok mind a kálvinisták ellenében áhítoznak a hatalomra, és mindkettőt bele akarják kényszeríteni rendjükbe; és úgy ítélik, hogy ez másképpen nem érhető el, csak ha először a kálvinistáktól elpártolásra készítetik és magukhoz kötik a lutheránusokat. Tisztában voltak ugyanis avval, hogy a pápisták – miután elvesztették és kiirtották azokat, nem lesznek gyengék a lutheránusok megfékezésére.

Támogathatnak a lutheránusok és a kálvinisták többi szövetségével minden pápistát, de nem képesek háborút viselni egy velük nem egyforma hadi felszereléssel szemben, hogy Periclének a peloponnésosiai helyzetéről mondott szavaival szóljak, mivel ahhoz igen hasonlóak a német állapotok: Nincs közös tervük, amivel valamit gyorsan véghez vihetnének. De amint mindegyiknek egyenlő szavazata van, úgy – mivel nincsenek ugyanabból a nemzetségből –, ki-k saját hasznát keresi, és ezért a közjóról semmit sem tanácskoznak: az egyik azt akarja, hogy a lehető legkeményebben megbüntessen valakit, a másik azzal törődik, hogy a lehető legkevésbé legyen veszélynek kitéve az ő ügye, és amikor végre valahára nagy nehezen összegyűlnek, rövid ideig tanácskoznak a Republicáról, s nagyrészt magánügyeket tárgyalnak, s amikor senki sem gondolja, hogy az ő egyéni nemtörődőmsége folytán szenved kárt a Republica, hanem úgy véli, hogy másoknak valami gondja lesz rá, így az egyes embereknek ilyenjellegű vélekedése közben észre sem veszik, hogy a Republicát lényegében elvesztik. Mindenek előtt a pénzhány, terveik és sándékaik okoznak késlekedést, pedig a háború során sem mire nincsen kevésbé szükség mint a késletetésre és a halasztásra.

De félbe kell szakítanom, hogy ne árásszalak el annyi szóval, és ne lépjem túl a levél terjedelmét, bármennyire szívesen engedem meg tollamnak és elmémnek, hogy szabadon kószáljon és mostani dolgainkat egy előbbi kor történelméhez hasonlítsa.

Te pedig, Tisztelendő férfiú, éj a lehető legjobban, Isten Veled!

Kelt Londonban, 1626. június 16.

Molnár Albert tehát 1626-ban már nem folyt bele közvetlenül a Rusdorf-Bethlen kapcsolat alakulásába, mégis tudott az eseményekről. Irodalmi téren pedig két művében mondta el véleményét: 1625-ben lefordította Petrus Molinaeus: *Hűség és idővséges tanácsadás az oly házasságról, mely ellenkező religión való személyek között leszen* című művét,²¹ amely már címe szerint is burkoltan ellenezte Bethlen Gábornak a Habsburg-házzal kezdett házassági tárgyalásait. 1633-ban pedig ő osztónozta Medgyesi Pált²² Bayle: *Praxis pietatis* című munkájának angolból való lefordítására is.²³

²¹ A *Tanácsadás a Consecratio templi novi*. Kassa 1625. (RMK I. 546) című prédikációgyűjteményben jelent meg. Részletes elemzését *Molnár Albert és a bekecsi templomszentelés* című tanulmányunk tartalmazza, amely Varjas Béla szerkesztésében az *Ideológia, politika, irodalom a XVI–XVII. században* című tanulmánykötetben fog megjelenni.

²² OLÁH Gábor: Új adat Szenci Molnár Albert utolsó éveitörténetéhez. ItK 1905. 370.

²³ Ezúton mondunk köszönetet Dán Róbertnek szíves eligazításáért.

**ARANKA GYÖRGY LEVELEI DÖBRENTEI GÁBORHOZ
ÉS EGY DÖBRENTEI LEVÉL ARANKÁHOZ**

Kazinczy gazdag levelezésének 23 kötete mindmáig kiapadhatatlan forrást jelent a kutatók számára. Aranka György Kazinczy kortársa és levelezőpartnere is hatalmas levéltanyagot hagyott az utókorra – mégis a forrásértékű levelek csak elenyésző töredéke láthatott napvilágot, jóllehet e levelek ismerete nélkül aligha rajzolható reális és teljes kép az erdélyi magyar felvilágosodásról, az Aranka által irányított Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tevékenységéről, az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság törekvéseiről. De a magyarországi felvilágosodás számos eseménye, jelensége is éppen az Aranka levelezésből nyerhetne az eddigieknél árnyaltabb, teljesebb képet.

Szerény és alkalmi sürgetések már a múlt században figyelmeztetnek az Aranka levelezés összegyűjtésének a fontosságára. Mikó Imre egy Toldy Ferenchez küldött történeti tárgyú írásának bevezetőjében¹ azt írja, hogy Arankának Magyarország és Erdély legnevezetesebb íróival, tudósaival folytatott levelezése a Mikó gyűjteményben egy jókora kötetet tesz ki. Jancsó Elemér többször tette szavá a sürgető feladatot. Az Erdélyi Tudományos Intézet megbízta őt az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratainak, az Aranka levelezés kallodó darabjainak összegyűjtésével. A gyűjtőmunka legnagyobb részét 1941–1943 között végezte. Néhány évvel később, 1947-ben egyik kiadványban arról értesít, hogy elkészült 4 kötet, ebből egy a Társaság iratait tartalmazza, a következő három pedig az összegyűjtött Aranka levelezés darabjait. Örömmel számol be arról, hogy az első kötet már sajtó alatt van.² Évek telnek el, míg ez a kötet 1955-ben végülis napvilágot láthat.³ Az Aranka levelezés – a tudományos kutatás nagy kárára – azóta sem jelenhetett meg. Az 1971-ben elhunyt kolozsvári professzor is mindössze néhány levelet tett közzé a gazdag anyagból. Utolsó közleményéből⁴ megtudjuk, hogy összesen 1320 levél vár kiadásra, de ezek közül csak azokat ismerjük, amelyeket korábban az ő vagy elődjeinek gondozásában a különböző lapokban, folyóiratokban, könyvekben elszórtan közöltek. Aranka György hosszú élete során (1737–1817) élénk kapcsolatot épített ki a kor jeles erdélyi és magyarországi íróival, tudósaival, nem alaptalanul nevezték Erdélyi Kazinczyjának.

Ezúttal az Aranka György–Döbrenstei Gábor levelezéséből az eddig publikálatlan Aranka leveleket tesszük közzé. Aranka és Döbrenstei feltehetőleg 7–7 levelet váltott egymással, s a levelek 1807 és 1814 között keletkeztek. Döbrenstei néhány, pontosabban 4 Arankához írott levele megjelent.⁵ Másolatból közlünk egy eddig ismeretlen Döbrenstei levelet, s valószínű, hogy két Döbrenstei levél vár felkutatásra.

Amikor Döbrenstei első levelével felkeresi az erdélyi felvilágosodás Magyarországon is jól ismert képviselőjét, mindössze 22 éves, Aranka pedig hetven. Két nemzedék távolsága tátong közöttük, ez azonban nem lehet akadály a kialakuló barátságuk útjában. Döbrenstei azok ismeretségét keresi, akik tájékozódásában, útkeresésében a segítségére lehetnek. Tizennyolcéves korától Kazinczyval is élénk levelezésben áll. Aranka és Döbrenstei az erdélyi magyar szellemi élet fellendítésén fáradoznak, Döbrenstei a lendületes ifjúság lelkes tenniakarásával, Aranka a betegségekkel küszködő idős ember meg-megtorpanó bölcs rezignációjával. Aranka a halála előtti években lelkesen üdvözölte Döbrenstei fáradozásait egy erdélyi magyar tudományos folyóirat megjelentetésére. Biztatja, serkenti fiatalabb kortársát, s amikor a folyóirat közeli megjelenése bizonyossá válik, segítséget, közreműködést ígér. Ezt az igyekezetét csak részben tudja valóra váltani, az Erdélyi Múzeum megjelenése idején, 1814-ben már súlyos beteg. Ezzel magyarázható, hogy Aranka utolsó levele 1814-ből maradt ránk, amikor még-csak a megjelent folyóirat az Erdélyi Múzeum híre jutott el hozzá. Utolsó éveiben nemcsak Döbrensteit

¹ *Figyelő*, 1884. 16. k. 346.

² JANCÓSÓ Elemér: Aranka György levelezése. Kolozsvár, 1947. Erdélyi Tudományos Intézet és a Bolyai Tudományegyetem kiadása, 20. l.

³ JANCÓSÓ Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai, Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1955.

⁴ JANCÓSÓ Elemér: Aranka György kiadatlan levelezéséből, NyItudK 1970. 189–196.

⁵ CSÜRY Bálint: Döbrenstei Gábor levelei Aranka Györgyhez, ItK 1935. 186–188. *Erdélyi Múzeum*, 1915. 88–90.

kerüli el leveleivel, hanem jórészt a többi barátját is. A szellemi életének bekövetkezett apályát a megritkuló levelek is jelzik.

Döbrentei Aranka halála után számos kérdésben kritikusan ítéli meg egykori „tanárát”, akinek a szellemi hagyatékával hadakozva – de vitathatatlan erényeit sohasem megkérdőjelezve akarja tovább folytatni azt, amit Aranka tevékenységében maradandónak ítél: mindenekelőtt a megszűnt Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság újjászervezésére tesz nem túl sikeres kísérletet.

Aranka levelek bőven találhatók Erdély és Magyarország különböző közgyűjteményeiben. A Jancsó Elemér hagyaték feldolgozásra vár. A Magyarországon található gazdag anyag összegyűjtésével és közzétételével lehetne egyengetni az utat egy későbbi teljesebb Aranka levelezés megjelentetése felé.

Az itt közölt levelek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában találhatók. Aranka levelei a Magyar Irodalmi Levelezés, 4. r. 56. sz. jelzet alatt, az egyetlen Döbrentei levél Vass György másolatában maradt ránk. (Magy. irod. lev. 4. r. 146. sz.)

A magyarországi vidéki családi levéltárak is szép számmal őriznek eddig még össze nem gyűjtött Aranka leveleket. Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság magyarországi támogatói leveleiből pedig lemérhető az a mindmáig teljes mélységében még feltáratlan hatás, amelyet az anyanyelv védelméért, a magyar tudományos élet fellendítéséért tett az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és annak vezetője, Aranka György.

ARANKA GYÖRGY LEVELEI DÖBRENTEI GÁBORHOZ

M. Vásárhely, 15 der X^{br}. 1807.

Igen kedvesen vettem az Úr Levelét, mint hozzám minapibann ki jelentett Szivességének és Barátsságának zálogját. Méltotassék el hinni hogy én is részemről az én Szives barátságomnak megbizonyításában, nem fogok hátrább maradni.

Örvendem hogy a' Bonyhai éltető ég és környék az Urbann elrejtett szép ajándékok ki fejtésére alkalmatosságot szolgáltatnak. A' Remete Ház szép tárgy; szeretném látni a' róla valo Munkát. Ha láthatom, örömet engedelmekedem az Úr parancsolattyanak, és rola valo csekély ítéletemetis megteszem. Azt pedig nem valami Tudos hangonn: hanem Szeretettel, és a' nálunk egész virágjába lévő Magyar Nyelvnek törvényeiből, az én gyenge esméretem és értelmemhez képest.

Az Home Kritikájának fundamentomos Elejit- Principiumait; ugy az Hugh Blair Rhetorikai olvasásának Summáját, jó lenne az előtt, minekelőtte az ember fordításokhoz fogna, ki venni rövidenn, magamis szeretném meglátni. Hugh Blairt csak hallomásból esmérem, hogy nagy tudos ember. Még egy Nyelv Philológiája nincsen kidolgozva: talám annak a' Munkának alkalmatosságával, nyílnék valamit a' feje annak, a'ki azonn a' Tárgyon maga erejét meg akarná próbálni. Az Home Kritikáját esmérem, Philológiai munka: de igen gyenge a' máj világba. A' Sulzer Teoriájának magyarra lett fordítását még nem tudom. Igen tudos munka, de inkább tudos, mint köz hasznu. Sok articulusok hibáznak benne. A fordító nem sok hasznót fog belőle látni; hanemha az egész munkát más lábra veszi.

A Budai Basa 's Julia Levelei hogytetszenek? Azokk nagyhibájok vagon, mert se szobeli se nyelvbeli ujjítás nincsen benne. Ez az én characterem.

A Magyar Országai O. Gyűléséről itt sehalhatunk semmit; talám éppen ma végződött bé; azután remélem megfogjuk lassan-lassan hallani: hogy lett vége.

Mi a K. Táblánn mindennap szorgos dologbann vagyunk; én üress óráimonnis a jelenvalo kútfőkre nézve igen elvagyok foglalva; csak estvefelé vagyok-ithonn; a'mikor gyengeségem miatt házombol ki nem mehetek. Akkor a'mi szabadorátskám vagon, a Philosophiának vagon szentelve; a'mennyibenn az Ember esméretébe bé folyása vagon; melyenn szinte dolgozom.

– Hogy egy egy édes meglepetést *teremtsek* az Urnak! Ah kedves Uram Barátom én teremteni nem tudok mint más hozzám hasonló emberi teremtésis: ez a Mindenható Felsőg dolga; csak ő teremthet. Én elégnek fogom tartani, ha az Urba elrejtett szép ajándékokk szikráját gerjesztem? S annak gerjesztésére illő materiát tudnék szolgáltatni. Másszor többet, és kérem adjon réa nékem **gyákrann** alkalmatosságot levén az Úr igen Szives Baráttya, Szolgája

Aranka György

A két Grófnék kezeit alázatosan csokolom.

MTA Kt.M. irod. levelezés, 4. r. 56. sz.
4055/I. (régi jelzet)

Kedves Uram Barátom

Az Ur Levelét és mellette hozzám küldött becses munkájának 'sengéjét úgy vettem, mint barátságának zálogját 's mint a'hoz barátságos bizodalomnak jelét. Csak hamar hogy vettem azután, a' téli időnek ereje erőt vévén az, erőssen elgyengített; az én nyavallyámmal se az erőss meleg, se az erőss hideg meg nem egyezvén. Egy jó Barátom azomban megfordulván nálam, a'ki igen Szép és jó Székely Magyar; az tett egy kevés jegyzéseket. Az idő a' napokbann lágyulván és egykevés erőre kapván, vissza vettem; megolvastam végig az egész munkát; 's nem kevés gyönyörűséggel.

Mindenik darabba igen Szép, és a' litteraturába nagy Elmét találtam. A' két első egész, és jól végződik: az utolsonak ugytetszik nincsen vége. Kevés időm lévén, és a' Mlsgs K. Táblára is felkelletvén járnom, és az én jegyzéseimet csak az utolsó darabra tettem: de azt egész figyelmetességgel 's ügyeléssel kívántam tenni. A' nyelvre nézve szabadonn tettem Jegyzéseimet. Mert a' Nyelv nem enyém, se tiéd; hanem miénk. Azért abban nem szabad senkinek azta' szabadosságot venni hogy másokat értetlen szokkal és szollás formáival gyötörjen; kivált képpen Erdélyben, a'hol a' Nyelv tiszta. Azért a'milyenek nékem idegenek 's olyanok látszottak lenni: azokat megjegyeztem. Ne vegye az én Uram Barátom rossz néven! Mert jo Barátod jo barátyját nem illik megcsalni.

Ki mondhatatlanul örvendek; midőn az Urnak azta' Szép tűzít és igyekezetét látom. Az esthetikára nagy ajándékot találok a' Munkák Szerzőibe: nincsen egész hátra; hanem hogy az igaz, értelmes és erőltetés nélkül való Nyelvet magáévá tegye. Arra kell egykevés idő. Azért kérem, hogy ne szűnyék meg az Ur magát az eleibe vett utonn gyakorlani: az a' Tisztességnek és érdemnek uttya. Az alkalmatlan forma, az a' folio és bé kötött-forma. Elsőbje egy asztalt egészen elfoglal: melly a' munkás embernek bajos. Másodsor nem teheti közel maga eleibe, messze kell nézni; ez erőss ifiu Szemet kíván. Minden szora fel venni 's letenni a' könyvet, késő munka.

Parancsollyon az Ur velem mindenben, a'miben és a'mennyiben ki telik, az Urnak igen Szivesen és barátságosonn Szolgálók. Az érdemes Prefectus Ur igen nagy hivséggel eljár mind menet mind jövet az Ur dolgábn, és nagy köszönettel tartozom nékie. A Mlsgs Grofné ő Mga kezeit alázatosann csokolom. Mondja megaz Ur, hogy már az utolsó hidegeket, az én még helyre nem állott egészségem úgy annyira ki nem állotta, hogyha még tartott volna csak a' más világra vitt volna. Azután Istennek hála, jobban vagyok. Ajánom magamat az Ur barátságába és különös barátsági Szivességgel vagyok az Urnak

alázatos Szolgája
Aranka György

MVásárhely 14 May 1809.

Tudos Hazafi,

Kedves Uram Barátom!

Az Ur tudos munkáját nagy gyönyörűséggel olvastam. Az Ur arra kért engemet, hogy a' Magyarságról nevezetesenn jegyzéket tevén adjam igaz vélekedésemet, nem volnék méltó az Ur barátságára ha ezt megcsalnám: azért igazat írok.

Az Ur Magyarsága Soproni Magyarságnak lehet a leg első, talám nem sértem meg Sopront véle: Mert attol a' Magyarságtól melly Erdélyi, Debreczeni, mellyenn Posonba, Budánn az O. Gyülési Jegyző könyvei irattak, különbözik.

Öszinte. Ha valami nagy ember csináltais, de nem történik hogy törvényes igaz ágyból született volna. Én nem is értem.

Az a' sok en, ó, a'melly ich és er minden komma előtt nagyon rossz, németes. A' Magyar csak néha enyhítésért teszi oda, különben nem: mert a' Verbumok nagyon tiszta formájok.

A' Német p.o. így mondgya:

A' Magyar így:

Ich Sehe etwas
Willst du kommen?
Willst du es?
Ich liebe dich.
ober komt?
Er komt?

Látok valamit, Nem én látok.
Akarsz-é jőni? Nem akarsz Te.
Akarod-é? Sem te, sem azt.
Szeretlek. Sem én, se tégedet.
Jő-é? Nem Jő-é ő.
Jő. Nem jő ő. s.at.

Kivén éppen csak akkor, mikor az emphasis vagy az illő meg különböztetés kívánja. Továbbá A'ki jól és igazán akar Magyarul írni, annak azt a' külömbőségét a' Német Nyelvtől meg kell tartani, hogy tudni kell, hogy a' mit a' Német sokszor Substantivummal teszen ki azt a Magyar verbummal teszen ki.

Közönségesen ezekre kívántam az Urat figyelmetessé tenni; a' munkát megolvastán; azután általadtam 'Sombori Urnak; de azután nem találkozhattam vele. A' Munkát talám elvitték; én az én Kéz Írásomat meg nem vettem. Talám T. Tompa vagy Szendrei Urak barátságából megkapom.

Az az Ur munkája igen Szép, tudos munka, felette akarnám, ha Magyarországra nézveis. Szép folyó, érkező Magyarországgal jőne ki. Meg a'ki adásával egykevés ideig jonak itélném várakozni; az idő környüállásais azt láttatnak kívánni. Méltotassék az Ur engemet barátságába tartani; mellyetén igen nagyrabecsülök, és magam ajánlása mellett különös szívesseggel és tisztelettel vagyok

Az Urnak elkötelezett Szolga igaz Baráttya
Aranka György

MVásárhely 31. Jul. 1809.

Kedves Uram Barátom!

A' Soproni Társaság Munkáját idezárom, és barátságából vissza is várom. Sok szép időt töltöttem véle az estvén, minek utána a' Leveltevévén elé kerestem. A' gondolat szép többnyére de a Nyelv szenved. Nem szabad egy betűbenis erőszakot tenni a' nyelvenn annál inkább változása (természeti formáját) változtatni; még annál inkább csudabogár szóval élni. Illyeket egész Horáczt, Virgilt, Cicerot olvass nem találsz. Kezdetben Pakuvius idejében! S végre mikor meg zavarodott a' Deák nyelv, akkor láttyuk ezeknek példáját.

Nemes Tűz Vers Szerzőnek lenni! Kettő kívánatik hozzá: Nyelv és Tudomány. Kedves Uram Barátom! a' mint leveléből látom, még a Nyelvbenn elémnetelt kívánok!

Mert a' Levelét Én —em kezdi. Kezdem már ebbenn megvan az Én, nem kell Én kezdeni, Az az Ich a' Németben szükséges mert nincsen kötött formájok csak szabad. A' Tudományra nézve a' Vers Szerzőbenn Széles esméret kívénatik és igaz Bölcsesség. Az elsőben semmi fogyatkozása nincsen immár, a másodikban úgy remélem nevededik. De ezek szárnyalo vezérei a Vers Lelkének. Gyönyörködöm erőssen abban a Szép Indulattyába a' Tek. Urnak, ahoz köttetett Szép ajándékába és tiszteletébe; ezeket ösztönül Jegyztettem meg.

A Kazinczy Sonnettyei igen Szépek. Köszönöm őket!

A Kápl. Sombori hires Predikatiojával udvarlok ezzel a' Grofnének, kezeit aláztosonn csokolván, kettővel a' Tek. Urnak; tudom egyiket a' mi jo Barátunknak Kazinczynak adja.

Szeretném tudni ki mentébe erre jő-e az Ur; én bizhatom-é ahoz a' Szerencséhez, lenne oda ki némely dolgom. Nevezetesen, hogy Kazinczit csokolom, s Pestenn B. Pronay Sándor és Schédius Urakat igen tisztelem. De látni Szeretném a T. Urat

Addigis lévő

alázatos Szolgája, Baráttya
Aranka György

Ugy tetszik hogy a' mi Arankának dolga jól legyen. Lehet hogy Békességünkis lesz hamar!

Tekintetes Ur,
Kedves Barátom Uram!

Ezenn Honak 9.dikénn irt becses Levelét a Tek. Ur örömmel vettem. Mind azért hogy régtől fogva a' T.Urtol nem tudhatok semmit: mind pedig azért hogy nemes igyekezetének kezdetét közel lenni látom.

A' Hunyadi János Leveleit ha kiadja a' Tek.Ur a' Museumábann kedvesen veszem: de szeretném elébb meg látni, 's egy kevés Jegyzést tenni melléjek; ha az nevről emlékezni akar a T.Ur.

A' Hunyadi Jánosrol valo Értekeződéssel ezennel udvarolok a' T. Urnak, 3 példába, u.m. Magának, az If.Gr. Gyulainak és Gr. Haller János Urnak.

A' Museum (ez Deák Szó, ird *Museum* nem *Muzéum*) Betüi már megvagynaké, ugy a' Mühelyis, ugya' Betü Szedő 's nyomtato legényis? Hol? Mikor kezdődik a nyomtatás? Mitsoda darabok lesznek benne? Kik a' Munkás Társok? Én nem vonom ki magamat.

A'mi a' Gr. Haller János Urnak ajánlott Munkátskát illeti: A' Groffal a'minap itt találkozván, 's a' Gr. azt parancsolván hogy eresszem sajto alá, 's tudositssam mi kell érte és kifizeti; csak hamar az után elküldöttem Mlsgs akkori Secretarius, most Cons. Kenderesi Ur kezébe, hogy alkudjék meg aránta 's tudositsson rolla; de még válaszát nem vehettem. Mihellyt veszte, tudositani fogok mind a' Grofot mind az Urat.

Vagyoné elég kész munkája a TUrnak? Tudositsson. Ajánlom magamat drága Barátságába, lévén nagy Szives indulattal A'Tekintetes Urnak alázatos Szolgája, hiv Baráttya

Aranka György

MVásárhely, Nov. 19 1812

Nagy Érdemű Tudos Hazafi
Kedves Barátom!

Igen becses barátságos Levelét, ki által nem tudom, de volt szerencsém venni. Nagy öröömre volt. A' két Vajda Levelét küldöm vissza; csak az esztendőtt kell ki keresni 's hozzájuk tenni: mostan arra sem érkezem, mert éppen igen el vagyok foglalva.

Köszönöm Szép igyekezeteiről valo barátságos tudositását: Szivemből Szerencsétlitem. Ha Isten életemnek kedvez, fogok választani apro munkátskáimnak a' Szépiből, a'mivel segillyem. Ugy látszik azt gondollya a' T. Ur hogy az első darab tárgyait közlötte velem; hallottam hírét a' Jó 'Somboritól; de nemláthattam. Talám akkor rosszul voltam.

Szinte vettem Májor Cserei Farkas Ur levelét; a' Magyar Deákság D. (Litteraturának) sorsánn siránkozik, arra a'vegre hogy az elé mozdittassék, jutalomra egy Kérdést akar feltenni. Kívánom a' Nemzetet Erdélyre néz(ve) menteni; mert Szegények vagyunk, kenyérért, hivatalért élünk. Több Szép Szabad Elmét nem tudok a'fő Rendenn, hanem Gr.Bethlen Eleket, 's Májor Csereit, a' Szegény Legények között Döbrenteit. Mentségem (?) számosak. Kazinczy Társaival az Öltöző asztal mellett ülő Szépeknek Gyöngyöt fűz, Budai Társaival az Esméreték Egét Szélesíti; Marton nagy igyekezettel rontya 's zavarja a' Nyelvet.

Szeretném esmérni az első ki jövő daraboknak tárgyait. Én nekemis jut olykor eszembe hogy magam Életét megírjam, de Szégyenlem hozzá fogni. A 76 dik esztendőben vagyok és még semmit nem csináltam. Ajánlom magamat drága Barátságába és nagy szivességgel vagyok

kedves Barátom Uramnak
alázatos Szolgája, Baráttya
Aranka György

Tekintetes Tudos Hazafi
Kedves Barátom!

Nagy László Urral folytatván Levelezést, azt írja nékem, hogy igen örvend az Ur Nemes Igyekezetén, 's kér hogy az ide zárt Verseket küldjem meg a' Tek. Urnak, mellyért sokkal tartozom annak a' Tudos Urnak; mert Erdélyből nem lehetett Szerencsém a' Tudos Museumnak Szolgálni; az érdemes Tudosok inkább magokakarván, a'mint nékem mondták, és magok uttyokon az ő Segedelmeket bé küldeni. Igen szeretném már a' Tudos Szép Muzeumnak darabjait; a'mik ki jöttek, legalább az elsőt látni. Kérem az T. Urat örvendeztessen meg annak látásával. Lévén a' Tek. Urnak
régí szives Baráttya, Szolgája

Aranka György

DÖBRENTAI GÁBOR LEVELE ARANKA GYÖRGYHÖZ
(másolat)

Ó Andrásfalva, Nov. 9. 1812.

Nagy érdemű Méltóságos Ur!

Zsombori barátunk rég megküldötte nekem Hunyadi Jánosnak, az oláhországi vajdához küldött levelét, melynek nagyon örvendettem. A méltóságos Urat ezennel arra kérem, méltóztassék megengedni, hogy ezen említett két levelet az Erdélyi Muzeumba a Méltóságos Ur nevével belétehessem, valamint Hunyadi Jánosról való értekezését is.

Gróf Haller János úr ő nagysága 200 Rforintokat adván, a Muzeum betűji számára, ajánlottam ő Nagyságának a betűk használatát, a Méltóságos Ur azon munkájának kinyomtatására, melyet a gróf magához vett.

Instálom ezen kérésre való választát, magamat továbbra is szíveségeibe ajánlom, a ki vagyok állandó tisztelettel a Méltóságos Ur

szolgája, barátja
Döbrentei Gábor

(Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Lev. 4 r. 146/78. Vass József másolatai.)

Lengyel András

ADY ENDRE ÉS HOLLÓS JÓZSEF

Hollós Józsefnek (1876–1947), a szegedi városi kórház egykori kórboncnok főorvosának, Juhász Gyula és Móra Ferenc barátjának, Jászi Oszkár hívének Ady Endrével való kapcsolatáról rég tudunk. A Délmagyarország 1917. szeptember 30-i számában maga Hollós vallotta meg, hogy mennyire szerette és tisztelte a költőt. Ady halála után pedig több cikkben idézte emlékét, sőt Csinszkaról is írt. (Vö. Péter László: Ady nálunk. Szeged, 1977. 81–83. l.) Mégis, igaza van Hollós életrajzírójának, Péter Lászlónak: Hollósnak „Adyval való kapcsolatáról ma még annyit tudunk, amennyit az Ady-próza kritikai kiadásának jegyzeteiben elszórt adatokból kiolvashatunk, s amit Csinszkaról frott cikkében ő maga elmondott”. (Somogyi-könyvtári műhely, 1978. 1–4. sz. 61. l.) A költő hozzá írott levelei ugyanis elkallódtak.

Két Ady-levelezőlap azonban szerencsénkre megmaradt; mindkettő a szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteményében van – egy, nem Hollóshoz írott levéllel együtt.

Az időrendben első, 1914. június elsejei lapban Ady a Társadalomtudományi Társaság szegedi csoportjának 1914. május 3-i Ady-matinéjára reagált. A matiné – kulisszák mögötti – előkészítését,

sajnos, nem ismerjük, annyi föltételezhető legfőljebb, amennyit Apró Ferenc is állít – ti, hogy a „Társaság – föltehetőleg Hollós – a betegeskedő Adyt is meghívta”. (Apró Ferenc: Szöri József. Szeged, 1978. 11. l.) Ady azonban végül nem vett részt a Korzó moziban tartott ünnepélyen, s nem hallgathatta meg Szöri József (1878–1914) festőművész róla tartott lelkes előadását sem. Sőt, úgy tűnik, időben még a meghívást sem kapta meg (ezért utalhatott lapjában a Világ „indolenciájára”). A sikeres matiné híre azonban, ha jókora késéssel is, végül eljutott a költőhöz. S Ady, úgy látszik, föl tudta mérni, mit jelentett ez a siker a „modernekekkel” szemben meglehetősen tartózkodó Szegeden: az ünneplést azonnal írásban köszönte meg:

Mélyen tisztelt Barátom, a „Világ” furcsa indolenciájából s életem szabályozatlansága miatt tegnap értesültem, hogy egy hónappal ezelőtt (máj 1 és máj 3.) ti Szegeden engem nagyon-nagyon megtiszteltetek. Nem illenék hozzánk a hálálkodás, de egy egyszerű „köszönöm”-et fogadjatok el Szőryvel egyetemben s azokkal egyetemben, akikhez tartozom. Tisztelő, hű barátod Ady Endre

Érminsztent 1914 [olvashatatlan szó, talán: június]

A lap címezése:

Nagyságos Dr. Hollós József [Igy!] főorvos úrnak Szeged.

A postabélyegző kelte: 914 jún. 1. Nagykároly.

E lap német kiadású; fölirata: *Münchener Kunst-Verlag F. J. Broilli. No. 26.* Nem tudjuk, Ady hol s hogyan jutott hozzá.

Az időrendben következő, 1915. február 27-i (második) Ady-lap már az orosz fronton szolgálatot teljesítő Hollóshoz íródott. Első látásra úgy tűnik, ez is egyszerű köszönőlevélke. Különösebb magyarázatot – azon kívül, hogy ekkor már javában tartott az Adyt is mélyen fölkavaró világháború – nem is igényel. Szövege ez:

Kedves, jó barátom, most válaszolhatok kedves jónapotokra, beteg voltam nagyon. Bár csak arra ébrednénk holnap vagy holnapután, hogy rossz álom volt minden s ülnénk a békesség ezer, tarka, szított izalmában. Üdvözlöm ismeretlenül is szeretett bajtársaimat. Téged öelve áldalak szeretettel Adyd.

Címezése:

Nagyságos Dr. Hollós József 301 Honvéd. gy. ezred 126 sz. tábori posta

E lap sincs keltezve, de megírásának időpontja viszonylag pontosan megállapítható a postai keletbélyegzőből: 915. febr. 27. Csúcsa.

Rövidsége ellenére két érdekessége is van. Az egyik: ez a lap már jóval közvetlenebb hangú, mint az előbbi – Ady és Hollós időközben nyilván közelebb került egymáshoz. A másik: Ady mélyről jövő, őszinte békevágya – egy frontra küldött nyílt levelezőlapon! Nem tévedhetünk nagyot, ha e lapot tudatos háborúellenes gesztusnak tekintjük.

*

Adynak a Móra Ferenc Múzeumban őrzött harmadik levele nem Hollóshoz íródott, hanem a Szegedi Naplóhoz – de ez is Hollóssal kapcsolatos, hisz oly eseményre vonatkozik, amelyben Hollósnak is része volt: Ady 1917. szeptember 30-i szegedi szereplésére. Péter László szerint Hollós hívhatta meg Adyt Szegedre s ő kérhette meg, hogy beszéljen Tömörkényről, aki akkor alig fél éve halt meg. De akárhogy volt, tény: a Délmagyarország ekkor (1917. szept. 30.) közölte Hollós Ady-köszöntőjét (*Szeretném, ha szeretnének*) s személyesen is ekkor ismerkedtek meg.

E matiné, mely egyébként Adynak egyik legutolsó nyilvános szereplése volt, 1917. szeptember 30-án délelőtt tizenegykor kezdődött. A Korzó moziban – a Szegedi Napló október 2-i beszámolója szerint – „Ady Endre és Kabos Ede képviselték a főváros irodalmát, a szegedi betűvetőket Móra Ferenc és Újlaki Antal”. Az ünnepi emlékbeszédet Tömörkényről Móra tartotta. Ady is Tömörkénnyel kezdett (fölolvasását az *Ady nálunk* c. gyűjteményben olvashatjuk), majd verseiből mondott el néhányat. Erről a Móra szerkesztette Szegedi Napló így számolt be október 2-i, keddi számában:

„Ady Endre ült a felolvasó asztalhoz. Elmondta, hogy Tömörkényről írt nekrológusát félreértették a született félreértők. Nem volt s nem lehetett abban semmi kicsinyítő szándék. Hű és lelkes olvasója volt, aki mindig várta frásai megjelenését. Komoly és kegyeletes szavak után néhány új versét olvasta fel: »A titok arat«, »Emlékezés egy nyár-éjszakára«, »Készülődés tavaszi utazásra« és »A megcsúfolt ember« címűeket. Versek, tehát szívügy. Akik szeretik Ady verseit, úgy érezték, hogy egy nagy poéta ajándékával gazdagabban mentek el.»

E szereplésről *Csinszka* címen, Hollós is írt, ránk hagyományozva azt, amit a Szegedi Napló tapintatból elhallgatott. Ady ugyanis „szomorú látványt nyújtott. Arcának régi szépsége eltűnt, elmosódott vonásain erősen meglátszottak az álmatlan éjszakák és Bacchus nyoma, kissé ingatagul járt, és nyelve nehezen mozgott.” „Mégis – tette hozzá Hollós –, amikor befejezte egyik versét, »Különös, különös nyáréjszaka volt«, többen sírtak a padsorokban.”

Ady levelében a Szegedi Napló főntebb idézett beszámolóját és az *Emlékezés egy Nyár-éjszakára* c. verse közlését köszönte meg:

Nagyon Tisztelt Szerkesztőség,

sok-sok bajom, dolgom miatt csak most jutok hozzá, hogy lelkemből megköszönjem azt a kegyes, meleg, csupajóindulat sorokat, amelyekkel a Napló szegedi, sikertelen felolvasásomat nekem minden-nél becselebbé tette. Tartsák meg szíves jószágukban igaz hívűket

Ady Endrét

Kedd.

E levél is keltezetlen, de kétségtelen, hogy 1917. október 2. után keletkezett. Ady ugyan 1904-ben is szerepelt Szegeden, de a kézírás jellege s a levél tartalmi vonatkozásai bizonyítják, hogy ez nem korai levél. A keltezés – „kedd” – pedig hozzávetőlegesen pontos datálást is lehetővé tesz. A Szegedi Napló beszámolója ugyanis szintén kedden (október 2-án) jelent meg. Valószínű tehát, hogy Ady a következő kedden, azaz október 9-én írta meg levelét – esetleg legkésőbb, október 16-án vagy 23-án.

Hollósnak egyébként Ady nyilván külön is írt. Ez a levél azonban, mint Ady többi Hollóshoz írott levele, egyelőre lappang, vagy talán meg is semmisült.